

УДК: 37.01:57(477)

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2018-11-12-2>**Ніна Новикова,**

завідувач кафедри природничо-математичної освіти,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Комунальний заклад Львівської обласної
ради «Львівський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»,
вул. Огієнка 18 а, м. Львів, Україна
ORCID ID 0000-0002-4284-2332

ДО ПИТАННЯ ПЕРІОДИЗАЦІЇ ШКІЛЬНОЇ БІОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: МИНУЛЕ І СУЧАСНІСТЬ

Проаналізовано освітні зміни в Україні впродовж XX – початку XXI століття, детерміновані соціально-економічними реформами, розвитком історико-педагогічної думки, загальної шкільної освіти, здобуттям державою незалежності в 1991 році як передумови розвитку шкільної біології початку XXI століття. Розкрито ряд підходів учених до періодизації шкільної біологічної освіти з характерними особливостями її розвитку від початку XX століття в Україні як системи. Показано відсутність спільних узгоджених критеріальних вимог дослідників до тривалості періодів і етапів розвитку освіти. У зв'язку з трансформацією стратегічних пріоритетів освіти кінця XX - початку XXI століття зі знань і умінь школяра на його особистісні якості та формування компетентностей запропоновано модель шкільної біологічної освіти початку XXI століття як системного утворення у парадигмальному, структурному і функціональному аспектах. Охарактеризовано структуру кожного з аспектів та його компонентів і складових.

Ключові слова: періодизація, шкільна біологічна освіта, історіографічні дослідження, модель біологічної освіти; парадигмальний, структурний, функціональний аспекти

Вступ

Демократичні перетворення в Україні, пов'язані з проголошенням її незалежності в 1991 році, сприяли розвитку таких напрямів системи шкільної біологічної освіти, як посилення національної складової побудови змісту програм (історія науки, культурні традиції, регіональний підхід); безперервності і різноманітності освіти, її гуманістичній спрямованості у розв'язанні локальних і глобальних екологічних і валеологічних проблем; удосконаленню системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, оновленню змісту та методів навчально-виховного процесу з природничих дисциплін.

Розбудова Нової української школи потребує нових підходів до навчання з урахуванням досвіду успішних освітніх систем Канади, Фінляндії, Ірландії, США, Австралії, Сінгапуру та інших країн. Разом з тим актуалізується питання вивчення тенденцій розвитку шкільної природничої освіти в історико-педагогічному аспекті з метою аналізу і систематизації змін у біологічній освіті та визначення можливостей творчого застосування досвіду, нагромадженого в національній школі. Серед основних тенденцій змін у сфері сучасної освіти визначено тенденцію до повернення традицій української освіти і культури, для яких характерна сильна методологія і методика.

Актуальними для нашого дослідження є історіографічні праці з питань розвитку національної системи освіти і педагогічної думки в Україні таких вітчизняних учених і педагогів, як-от: Л. Березівська,

І. Білодід, Я. Болнобаш, Я. Бурлака, С. Бухало, О. Вознюк, М. Євтух, Н. В. Кремень, О. Любар, Т. Собченко, Б. Ступарик, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко.

Філософсько-методологічні засади розвитку шкільної освіти, зокрема і біологічної, висвітлено в наукових працях І. Акоюна, Р. Акоюфа, В. Бондаря, Й. Гілецького, В. Кузьміна, В. Садовського, П. Сікорського, К. Ягодовського.

Дослідження І. Барни, В. Бобрицької, С. Гончаренка, П. Гупала, Л. Кейрана, Е. Середенко, В. Химича, І. Шоробури, О. Ярошенко розкривають становлення і розвиток шкільних курсів біології і природознавства.

Теорія і практика системного вивчення шкільного курсу біології розкрита в наукових працях І. Белова, Л. Ващенко, Н. Верзиліна, І. Зверева та ін.

Вивченню окремих чинників періодизації шкільної природничої (біологічної) освіти присвятили наукові праці дослідники: І. Шоробура, А. Степанюк, Я. Бурлака та Ю. Руденко, Г. Калинова і А. Хрипкова, М. Скиба, І. Мороз, В. Федорова.

Проведені дослідження лише фрагментарно висвітлюють проблеми витоків, становлення і розвитку шкільної біологічної освіти в Україні як системи.

Мета статті

Метою статті є дослідження питання періодизації шкільної біологічної освіти в Україні для здійснення її подальшої періодизації через реалізацію таких завдань: проаналізувати історіографічні розвідки становлення і розвитку шкільної біологічної

освіти в Україні впродовж XX та початку XXI століть і розробити модель шкільної біологічної освіти як системи, характерну для початку XXI століття

Методи дослідження: методи аналізу – історіографічний, порівняльний, ретроспективний, що дають можливість порівняти тенденції розвитку досліджуваного феномену в окреслених періодах та етапах; - пошуково-бібліографічний дав змогу виокремити і вивчити бібліотечні та бібліографічні видання; проаналізувати історико-педагогічну літературу, що висвітлює внесок дослідників історії педагогіки, науковців-природознавців у періодизацію шкільної біологічної освіти в Україні.

Результати

Упродовж останніх років історіографічні дослідження розвитку шкільної біологічної освіти в країні здійснювали: О. Мегем, яка вивчила становлення та розвиток шкільної біологічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах України 1940–2000 років; В. Куйбіда – розвиток природознавства на теренах України в XVII – на початку XXI століття. Реалізацію виховного потенціалу біології висвітлено в дослідженні Т. Тарасової щодо поєднання продуктивної праці учнів із навчанням. На розвитку змісту природничої освіти у вітчизняній середній школі другої половини XIX – початку XX століття зосередила увагу А. Мартін, а М. Скиба схарактеризувала розвиток методики викладання біології в середній загальноосвітній школі України у 20–30-х роках XX століття; І. Мороз та О. Мегем здійснили періодизацію розвитку шкільної біологічної освіти в Україні впродовж 1937-1964 років.

XXI століття окреслено як час переходу до високотехнологічного інформаційного суспільства, в якому постала проблема повернення до питань історіографії. На початку XXI ст. вийшли історіографічні праці українських дослідників: В. Кременя, М. Ярмаченка (2001); Н. М. Гупана, О. Сухомлинської, О. Савченко (2002), Л. Березівської (2003).

Шкільна біологічна освіта як система пройшла становлення і розвивалась упродовж певних періодів та етапів, на які впливали соціально-економічні реформи, розвиток історико-педагогічної думки і загальної шкільної освіти. Зокрема, О. Сухомлинська розглядає розвиток національної історико-педагогічної думки в Україні як широке поняття духовної сфери з багатьма складовими та поділяє його на сім періодів і чотири етапи. I період: IX–XVI ст. – Педагогічна думка Княжої доби; II період: 1569-середина XVII ст. – Педагогіка в контексті слов'янського Відродження; III період – друга половина XVII–XVIII ст. – педагогіка Козацької доби; IV період: XIX–1905 р. – педагогіка просвітництва в Україні; V період: 1905-1920 рр. – педагогічна думка і школа в період визвольних змагань українського народу; VI період: 1920-1991 рр. – українська педагогіка і школа за радянських часів.

VI період містить чотири етапи: 1. 1920-1933– етап експериментування і новаторства; 2. 1933-1958 рр.; 3. 1958-1985 рр. – українська педагогіка як складова «російсько-радянської» культури; 4. 1985-1991 р. – становлення сучасного етапу розвитку педагогічної думки в межах радянського дискурсу. VII період: 1991 р. – розвиток педагогіки і школи в Українській державі (Сухомлинська, 522, с. 48].

Критеріальні вимоги до тривалості періодів і етапів розвитку освіти різняться і в минулих дослідженнях учених, і в сучасних. Зокрема, В. Курило, вивчаючи освіту та педагогічну думку Східноукраїнського регіону у XX столітті, зазначає, що існують обґрунтовані сучасними вченими критерії найсуттєвіших рис системи освіти, які зумовлюють зміну парадигми, – спрямованість цілей освіти, зміст навчально-виховного процесу, характер функцій педагога й учня в системі освіти, доступність освіти, зв'язок освіти з національною культурою (Курило, 2000, с. 42).

Ідеологічним підходом характеризуються історіографічні розвідки радянського періоду, де періодизація розвитку школи і педагогічної думки збігалася з етапами розвитку УРСР і Комуністичної партії України та розглядалися вони у взаємозв'язку зі змінами в політичному житті країни. Рішення з'їздів і пленумів комуністичних партій СРСР та УРСР, урядові постанови були підґрунтям для періодизації освіти. Зроблений нами аналіз історико-педагогічних досліджень показав, що чинниками періодизації здебільшого виступають окремі фактори, які абсолютизуються авторами, – політичні відносини, соціальний лад, рівень розвитку науки й освіти, зокрема природничої. Так, Б. Кедров у доповіді «Про періодизацію історії природознавства» на Першій всесоюзній нараді з історії природознавства (1946 р.) наголосив на двох чинниках, що обумовлюють установаження періодизації історії природознавства, – це внутрішня логіка розвитку наук і залежність цього розвитку від загальних соціально-економічних відносин і характеру класової боротьби. Вчений виділив шість періодів в історії природознавства: 1) наївно-діалектичний (VI ст. до н. е. – IV ст.); 2) схоластичний (V-X ст.); 3) метафізичний (кінець X ст. – XVIII ст.); 4) стихійно-діалектичний (XIX ст. від початку до 70-х рр.); 5) криза природознавства (з 70-х рр. XIX ст. до 20-х рр. XX ст.) і 6) послідовно-діалектичний (з 20-х рр. XX ст.), з яких перших два – донаукові (автор вважав, що природознавство як наука виникло лише в епоху Відродження) і наступні чотири – наукові (Естествознание в школе, 1947).

Аналіз розвитку шкільної біологічної освіти свідчить про постійні зміни її завдань, змісту і методичного забезпечення, що обумовлювались розвитком історико-педагогічної та природничої (біологічної) наук, методологічними підходами і замовленням соціально-педагогічної практики. Зокрема, Н. Гупан виділяє чотири основні періоди в розвитку історії педагогіки в Україні. Перший період (друга половина

XIX–1916 р.) – становлення основ вітчизняної історико-педагогічної науки, в якому є три етапи та окреслено інтенсивне опрацювання історії педагогічної практики (кінець XIX – початок XX ст.) і дослідження з відродження національної школи на гуманістично-демократичних засадах (після революції 1905 р.). Другий період (1917–20-і рр.) містить два етапи (1917–1920 рр. і 20-і рр.) – це період формування нових тенденцій у вітчизняній історії педагогіки: активний пошук нових шляхів розвитку української освіти з національною ідеєю. Періодом розвитку вітчизняної історико-педагогічної науки на основах марксистської ідеології називає Н. Гупан третій період (30-і – перша половина 80-х рр. XX ст. з етапами: 30–40 рр. – укорінення ідеологічного догматизму; друга половина 50-х – початок 70-х рр. – розвиток історико-педагогічної науки; друга половина 70-х – 80-і рр. – нівелювання певною мірою позитивних зрушень). Як переосмислення історико-педагогічного процесу дослідник характеризує четвертий період – друга половина 80-х – середина 90-х років XX ст.; характерною рисою 90-х років стали реальні якісні зміни в історико-педагогічній науці (Гупан, 2001).

Питання структурування природничої освіти особливо гостро постало на початку XXI століття. У зв'язку з переміщенням стратегічних пріоритетів освіти зі знань і умінь школяра на його особистісні якості та формування компетентностей, трансформацію шкільної біологічної освіти ми розглядаємо в парадигмальному, структурному й функціональному аспектах. На нашу думку, саме трьохаспектна модель шкільної біологічної освіти початку XXI століття (рисунком 1) уможливить реалізацію Концепції «Нова українська школа».

Суттєвих змін зазнає сама «інформаційно-знаннєва» парадигма освіти: основною метою задоволення змісту освіти визнається самостійне ово-

лодіння знаннями; з'являється новий тип соціокультурного успадкування, основою якого є оволодіння метазнаннями (знання про знання) – методами наукового пізнання, мислення, діяльності (аналіз, синтез, аналогія тощо).

Зміна парадигми освіти зумовлена розробкою нової наукової картини світу, що містить соціальну і природничо-наукову картини світу (ПНКС). На сучасному етапі розвитку природознавства ПНКС містить фізичну і біологічну картини світу, а хімічна виступає як частина фізичної. Формування природничо-наукової картини світу в учнів передбачає розуміння часткових (локальних) картин світу, зокрема біологічної. Зміна стратегічних пріоритетів сучасної освіти, її цілей, функцій і принципів потребує оновлення фундаментальної складової змісту освіти; посилення уваги до формування компетенцій, що сприятиме функціональній грамотності учня як показника його розвитку. У структурі змісту освіти важливо врахування його трьох компонентів: інформаційно-діяльнісного, комунікативного, рефлексивного. Комплексний інформаційно-діяльнісний компонент містить такі складові: пізнавальну, ціннісну, технологічну і розвивальну. Пізнавальна забезпечує учню світоглядні знання про природу, людину, суспільство, науку, культуру та виробництво, орієнтування в різноманітних інформаційних потоках. Ціннісна складова – це формування національної самосвідомості, загальнолюдських і національних цінностей як основи особистісно-значущої системи цінностей. Опанування репродуктивним і творчим видами діяльності, вироблення навичок роботи з інформаційними ресурсами, вміння ставити цілі діяльності і здобувати її результати забезпечує технологічна складова. Розвиток пізнавальної активності, творчості, самостійності учня – завдання розвивальної складової інформаційно-діяльнісного компонента змісту освіти.

Рис. 1. Модель шкільної біологічної освіти як системи початку XXI століття

Комунікативний компонент формує і розвиває навички спілкування на основі взаємоповаги, взаєморозуміння, спрямовує особистість на досягнення соціальної злагоди, моральної єдності. Рефлексивний компонент передбачає самопізнання, саморозвиток, самовдосконалення; здатність адаптуватися до умов життя.

Висновки

Отже, питання періодизації шкільної біологічної освіти України актуалізується необхідністю реалізації завдань Концепції Нової української школи, врахування досягнень і недоліків минулого в реформуванні освітньої галузі. Проаналізовано засади ряду історіографічних розвідок становлення і розвитку

шкільної біологічної освіти впродовж XX та початку XXI ст. (О. Сухомлинська, В. Курило, Б. Кедров, Н. Гупан), що уможливить дослідження питання подальшої періодизації шкільної біологічної освіти в Україні. Запропоновано модель шкільної біологічної освіти як системи, характерну для початку XXI

століття, яка дасть змогу в перспективі розробити основні критерії (показники) щодо визначення періодів (етапів) її розвитку та основних тенденцій генези природничої освіти як інтегрованої галузі Нової української школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аспект) : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Н. М. Гупан; Ін-т педагогіки АПН України. - К., 2001. - 496 с.

2. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у XX столітті / В. С. Курило. – Луганськ : ЛДПУ, 2000. – 460 с.

3. Первое всесоюзное совещание по истории естествознания // Естествознание в школе. – 1947. - № 4. - С. 85–86.

4. Сухомлинська О. В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру / О. В. Сухомлинська // збірник наукових праць до 10-річчя АПН України. – Частина 1. – Харків: ОВС, 2002. – С. 37-54.

REFERENCES

1. Gupan, N. M. (2001). Hupan N. M. Rozvytok istoriyi pedahohiky v Ukrayini (istoriohrafichnyy aspekt) [Development of the History of Pedagogy in Ukraine (Historiographical Aspect)]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

2. Kurilo, V. S. (2000). Osvita ta pedahohichna dumka Skhidnoukrayins'koho rehionu u KHKH stolitti [Education and pedagogical thought of the East-Ukrainian region in the twentieth century]. Luhansk: LDPU [in Ukrainian].

3. Pervoe vsesoyuznoe soveshchanye po ystoryy estestvoznanyya [The First All-Union Meeting on the

History of Natural Sciences]. (1947). *Estestvoznanye v shkole – Natural History at School*, 4, 85-86 [in Ukrainian].

4. Sukhomlinskaya, O. V. (2002). Periodyzatsiya pedahohichnoyi dumky v Ukrayini: kroky do novoho vymiru [Periodization of Pedagogical Thought in Ukraine: Steps to a New Dimension]. *Zbirnyk naukovykh prats' do 10-richchya APN Ukrayiny – Collection of scientific works for the 10th anniversary of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*. Kharkiv: ATS [in Ukrainian].

Nina Novykova,

*PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), associate professor, head of the Department of Science and Mathematics, Lviv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, 18 a, Ohienka Str., Lviv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-4284-2332*

ON THE ISSUE OF PERIODIZATION OF SCHOOL BIOLOGICAL EDUCATION IN UKRAINE: PAST AND PRESENT

The paper deals with educational changes in Ukraine during the XX - the beginning of the XXI century, deterministic socioeconomic reforms, the development of historical and pedagogical thought, general school education, the achievement of independence by the state in 1991 as a precondition for the development of school biology at the beginning of the XXI century. A number of approaches of scientists to the periodization of school biological education with the characteristic features of its development from the beginning of the 20th century in Ukraine as a system have been described. The absence of common agreed criteria of researchers for the duration of periods and stages of education development has been emphasized. In connection with the transformation of the strategic priorities of education at the end of the XX - the beginning of the XXI century on the knowledge and skills of the student on their personal qualities and the formation of competencies a model of school biological education of the beginning of the XXI century as a system education in the paradigmatic, structural and functional aspects, has been proposed.

Keywords: periodization, school biological education, historiographic research, model of biological education; paradigmatic, structural, functional aspects

Подано до редакції 01.10.2018